

Ke vztahu kognitivního obsahu a jazykového významu

Jarmila Panevová

Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy

panevova@ufal.mff.cuni.cz

On the relation between cognitive content and linguistic meaning

ABSTRACT: The necessity to distinguish between ontological (cognitive, extralinguistic) content and linguistic („literal“) meaning has its sources in European structural linguistics. The idea that the task of linguistics itself is to study language in its „form“ rather than in its „substance“ is further elaborated in the Prague Linguistic Circle. However, analyzing concrete language data we often face many open questions: It is not always clear how to divide the knowledge of language from the knowledge of the world, which general criteria could be used for the separation of (language) ambiguity and vagueness etc. The present contribution cannot be aimed at the solution of these non-trivial distinctions; we only present some Czech examples as a challenge for consideration, which we believe to be useful for the determination of this boundary. The examples belonging to the different phenomena of language structure are analyzed from the point of view of the asymmetry between the layer of content and the layer of meaning. The examples with different aspectual and tense forms are used as an exemplification of the asymmetry „same content – different meanings“. The reflexive forms, dative case dependent on the verb, coreference with infinitival and other constructions serve as examples of the situation where instances of different content are not articulated as oppositions in linguistic meaning but rather display structural ambiguity. Despite of these problems, we are convinced that without keeping the distinction between linguistic meaning and cognitive content during the analysis of language data the description of the language system is impossible.

KEY WORDS: cognitive content, linguistic meaning, language ambiguity and vagueness, asymmetry between content and meaning

KLÍČOVÁ SLOVA: kognitivní obsah, jazykový význam, víceznačnost a neurčitost v jazyce, asymetrie mezi obsahem a významem

1 Východiska úvah o vztahu obsahu a významu

Tradice rozlišovat (jazykový) význam od (kognitivního/ontologického) obsahu je pro českou lingvistiku přinejmenším od založení Pražského lingvistického kroužku charakteristická a i z hlediska metodologie současné lingvistiky podstatná. Pražská lingvistická škola měla v této oblasti na co navazovat. Při-

pomeňme zde formulace z děl zakladatelů strukturní lingvistiky, které se bezprostředně k této problematice vztahují: „Lingvistika tudíž pracuje v oblasti, v níž se prvky obou řádů (*zvuku a myšlenky* – *JP*) kombinují, a tato kombinace vytváří formu, nikoli substanci.“ (F. de Saussure, 1916, citováno podle českého překladu, 1989, s. 140), „Jazyk je forma, a nikoli substance.“ (op. c., s. 150). Na F. de Saussura navazoval L. Hjelmslev (1943, citováno podle českého překladu, 1972, s. 57–58), který píše: „Zjišťujeme v jazykovém obsahu, v jeho procesu, specifickou formu, totiž obsahovou formu. [...] Každý jazyk klade své hranice do amorfni „myšlenkové masy“ a zdůrazňuje v ní různé momenty v různých uspořádáních.“ Lingvistika tedy studuje „formu obsahu“ (nikoli jeho substanci). Jako naprosto logický se v této návaznosti jeví Mathesiův pohled soustavně předkládaný v jeho pracích a pregnančně formulovaný např. ve studii *Řeč a sloh* (1942, citováno podle Mathesius, 1982, s. 92): „Každý jazyk chápe skutečnost podle svého a upravuje a zjednodušuje ji k obrazu vlastního systému znaků.“ U M. Dokulila a F. Daneše (1958, s. 232) nacházíme v této souvislosti často citovanou formulaci o tom, že forma „vytváří určité poukazy k obsahu, tj. jazykové významy; význam je tedy obsah v zrcadlení formy“. U F. Daneše (1974, s. 144) nacházíme i další výroky hlásící se k tomuto pojetí, srov. „[...] skutečnost je mnohonásobně, bohatě strukturována [...] a [...] jednotlivé jazyky vybírají, nepostihují všechny složky této strukturační a rovněž uvnitř jednoho jazyka různé výrazy postihují různé úseky, složky a aspekty této mnohonásobné strukturační“. Analýzu významu tedy podle autora „nelze zaměňovat analýzou mimojazykové skutečnosti“. Tyto zásady nejen proklamuje, ale také zpracovává P. Sgall, viz např. (Sgall, 1994, citováno podle Sgall, 2006, s. 336, dále také Sgall, v tisku): „Following de Saussure, the Praguians distinguished between content itself (its ‘substance’, Hjelmslev’s ‘sense’ or Coseriu’s ‘Bezeichnung’) and its (linguistically patterned) form“. K těmto pregnančně formulovaným názorům představitelů klasické i poválečné Pražské lingvistické školy se přiklání i logici, kteří jsou zvyklí pracovat s přirozeným jazykem (srov. např. Peregrin, 1999) a kteří přispívají k odstranění některých nedorozumění mezi lingvisty a logiky vzniklých směřováním pravdivostních hodnot s pravdivostními podmínkami, popř. sémantiky extenzionální se sémantikou intenzionální, tedy pojmů, které jsou s hranicí obsahu a významu spojeny.

Zmínili jsme se o evropských kořenech této problematiky iniciovaných v lingvistice strukturní, okrajově je lze najít i v lingvistice mimoevropské. Za výstižnou pokládáme metaforu Bar-Hillelovu (1970) o tom, že „kanibalismus se nemá vylučovat lingvistickými prostředky“. Svým způsobem k této problematice přispěl i raný N. Chomsky (1957, citováno podle českého překladu 1966, s. 16): „gramatické“ nelze ztotožnit s pojmem „smysluplné“, „mající význam“.¹

¹ Z výše uvedených citátů plyne, že nejvlastnějším úkolem lingvistiky je studium jazykového významu (nikoli obsahu) a že ten je jazykově specifický. Nechceme se zde tedy vyjadřovat k dalším etapám Chomského teorie směřujícím již zcela k myšlence jazykové

Příklad (1) na rozdíl od příkladu (2) má podle N. Chomského plné právo na to, aby byl gramatikou jazyka akceptován:

- (1) Colorless green ideas sleep furiously.
 (2) *Furiously sleep ideas green colorless.

2 Víceznačnost vs. vágnost

Všechny citáty, které uvádíme v odd. 1, obsahují formulace jasné, i když někdy obrazné. Sdílení těchto názorů a výše uvedených obecných zásad nás ovšem nezbavuje obtíží při praktickém řešení jednotlivých jevů a stanovování hranic, kdy přecházejeme kompetence lingvistického popisu. K tomu přispívají nejasnosti, kdy jde o gramatiku a kdy o pragmatiku, kdy jisté vlastnosti studovaných konstrukcí plynou z omezení daných gramatikou a kdy jde o vliv konkrétního lexikálního obsazení konstrukce.

Úkol, před jehož řešením v příkladech v tomto oddílu stojíme, je alespoň ilustrativní odlišení vágnosti od víceznačnosti. Podle obecného kritéria víceznačnost odstraňujeme na základě znalosti češtiny, zatímco k interpretaci vágnosti potřebujeme znalosti světa, situace apod. (srov. též Peregrin, 1999, s. 227: „... existuje rozdíl, byť neostřý či závislý na okolnostech, mezi *znalostí jazyka a znalostí faktů tímto jazykem vyjadřovaných*“ - zvýraznění patří citovanému autorovi). Podle autora by nebylo rozumné tento rozdíl ignorovat.

Aplikujme tedy tyto zásady na několik českých nejednoznačných příkladů (3), (4), (5):²

- (3) Představil tchyni hospodyni.
 (4) Japonský lék na kanadské problémy nepomohl. (*Lopatková, 2003, s. 106, příklad z PDT*)
 (5) Prezentace firmy se nepovedla.

Víceznačnost je ve větě (3) způsobena morfématickými prostředky (morfologickou homonymií mezi dativem a akuzativem v tomto deklinačním typu s důsledky pro ohodnocení členů závislých na slovese po řadě jako nepřímého a přímého objektu; ve větě (4) předložkový pád stojí na hranici dvou syntagmat, ale v syntaktické struktuře (povrchové i hloubkové) patří buď jako adnominální k substantivu, nebo jako adverbální ke slovesu (a to je v závislostním stromě příslušně zachyceno). Ve větě (5) je podmětová skupina buď nominalizační struktury „firma se prezentovala“, nebo „firma byla někým prezentována“ = někdo prezentoval firmu). Kritéria, pomocí kterých jsme řešili významový konflikt u věty (3) náhradou homonymního tvaru tvarem v tomto kontextu neho-

univerzálnosti a jazykových univerzálií. Jde o hypotézy, které nebyly zatím ani přesvědčivě prokázány, ani vyvráceny.

² Pokud u příkladu není uveden zdroj, jde o příklad introspektivní. Příklady korpusové jsou označeny zkratkou příslušného (sub)korpusu ČNK. Zkratka PDT odkazuje na syntakticky anotovaný korpus Prague Dependency Treebank.

monymním (*představil matce hospodyni vs. představil matku hospodyni*), v (4) přesunem předložkové skupiny na jiné místo ve větě (*japonský lék nepomohl na kanadské problémy*) a u věty (5) hledáním „zdrojové“ konstrukce), patří k našemu vybavení mluvčích češtiny, a jde tedy o řešení víceznačnosti.

V příkladech (6), (7), (8) je objekt slovesného děje v singuláru, který jakožto bezpříznakový člen opozice čísla může vyjadřovat i mnohost:

- (6) Děti ve školce dostaly na besídce od sponzorů dárek.
- (7) Účastníci užívají na kursu notebook.
- (8) Muži nesli do auly klavír.

Distribuce mezi objektem v singuláru a plurálovým subjektem zůstává v (6) – (8) nespecifikována; v (6) lze spekulovat o tom, zda děti dostaly společný dárek, nebo každé dítě dostalo svůj dárek/dárky, analogicky v (7) je myslitelné, že každý přinesl svůj notebook, při promítání prezentace stačí jeden pro všechny. V (8) naše znalosti o tom, kolik váží klavír, (obsahově) vylučují interpretaci, že každý nesl svůj klavír. Obecná vlastnost vztahu neurčité (vágní) distribuce mezi subjektem a objektem je všem těmto konstrukcím společná, v jejím důsledku je objektu připsán význam SG. Specifikace tu tedy není dána jazykovým systémem (významem) a zůstává jen v oblasti kognitivního obsahu.

Je dobře známo, že slovesný čas ve větách vedlejších obsahových zpravidla nevyjadřuje čas absolutní (tedy vztah k okamžiku promluvy), ale čas relativní, tj. časový vztah k ději věty řídicí (vezměme pro jednoduchost jen jejich závislost na větě hlavní). Toto tvrzení plyne jasně z příkladu (9a), kde *přečtení* už (z hlediska okamžiku promluvy) mohlo, ale nemuselo nastat. Je ovšem proti zásadám popisu jazykového významu českých časových forem říkat, že ve vedlejší větě (9b) je vyjádřena minulost. Ta je u věty (9b) pouze výsledkem inference, že předčasnost k minulosti je nutně minulá, předcházení okamžiku promluvy však není nesené významem časové formy v tomto syntaktickém útvaru:³

- (9a) Student určitě učitelce potvrdí, že Babičku Boženy Němcové přečetl.
- (9b) Student učitelce potvrdil, že Babičku Boženy Němcové přečetl.

3 Asymetrický dualismus mezi obsahem a významem

Vztahy mezi výrazem a významem jsou charakterizovány asymetrickým dualismem (viz Karcevskij, 1929). Ve Funkčním generativním popisu (FGP), v jehož rámci pracujeme, je tento vztah chápán stratifikačně a studují se vztahy mezi formami a jejich funkcemi na sousedních rovinách (Panevová, 1981). Výše uvedené příklady (3) – (5) jsou doklady takových asymetrií mezi morfonologií

³ Tato inference by mohla patřit k těm, které Peregrin (1999, s. 200) nazývá absolutními inferencemi na rozdíl od kontextuálních inferencí. Avšak autor sám ukazuje, že v přirozeném jazyce není často pro toto rozhodnutí jednoznačné řešení.

a morfématikou (příklad (3)), typem závislosti a postavením členu ve větě (příklad (4)), hloubkovým a povrchové větým členem (příklad (5)).

Pokusíme se uplatnit princip asymetrického dualismu i na vztahy mezi plánem obsahu a plánem významu. Potíž ovšem spočívá v tom, že zatímco inventář jednotek (metajazyk) rovin nižších je více méně vymezen (pro rovinu morfématiky uspokojivě, pro roviny větné stavby není patrně zcela uzavřen, ale - byť pro různé autory a školy různý - existuje), pro plán obsahu takový inventář (zatím) neexistuje.⁴ Musíme tu tedy pracovat s vymezením intuitivním.

3.1. S případy shody kognitivního obsahu a rozdílu v jazykovém významu se setkáváme poměrně často. Sem patří oblast sloves konverzívních (*Jan prodal Pavlovi auto* vs. *Od Jana koupil Pavel auto.*), tzv. alternace slovesných rámců (různé diateze) typu *Naložil cement na vůz* vs. *Naložil vůz cementem*, *Včely se hemží na zahradě* vs. *Zahrada se hemží včelami*. Proti jazykové synonymii členů těchto dvojic byla vznesena na různých místech řada relevantních námitek, které zde nebudeme opakovat. Do této oblasti patří i rozdíl v aktivní a pasivní perspektivě (*Otčím bije nevlastní děti* vs. *Od otčíma jsou bity nevlastní děti.*)

Za specifické projevy této asymetrie pokládáme známé Mathesiovy (1947) příklady s konkurencí vidů a na ně navazující příklady Poldaufovy (1964) a dalších lingvistů o konkurenci časů, srov. k tomu též Sgall – Panevová (1976):

- (10a) Kdo vám ty šaty šil? (V. Mathesius, 1947)
- (10b) Kdo vám ty šaty ušil? (V. Mathesius, 1947)
- (11a) Stanice, kterou jsme projeli, byl Kolín. (I. Poldauf, 1964)
- (11b) Stanice, kterou jsme projeli, je Kolín. (I. Poldauf, 1964)
- (12a) Zvíře, které jsme přejeli, byla veverka. (R. Lakoffová, 1970)
- (12b) Zvíře, které jsme přejeli, je veverka. (R. Lakoffová, 1970)

V. Mathesius mluví u (10a) a (10b) a u dalších podobných dvojic o „různé stylizaci jazykové o téže skutečnosti“; (a) a (b) tedy mají různý význam, různě morfématicky ztvárňují týž obsah. Ztráta relevance *Kolína* pro projíždějícího cestujícího je ztvárněna v (11a), naopak, cestující z věty (11b) jsou si vědomi, že Kolín nepřestal být Kolínem ani potom, co ho minuli. Různý vztah mluvčích k *mrtvé veverce* je pregnančně ztvárněn různou jazykovou stylizací času u hlavních vět v (12a) a (12b).

3.2. Opačnému vztahu, totiž vztahu „různý obsah – stejný význam“ odpovídají mj. výše uvedené věty (6) – (8). Podobně vidíme i otázku zrušení protikladu zdvořilosti u 2. osoby při vykání v plurálu (oproti singuláru). Zatímco pro vykání jedné osobě má čeština zvláštní (paradigmatickou) formu (viz Panevová, 2009), plurál 2. osoby je shodný pro skupinu osob, jimž mluvčí tyká a jimž vykává (nemluví o tom, že skupina se může skládat z osob, jimž tyká i jimž vykává).

⁴ Ani logická sémantika přes úspěšné dílčí pokusy takový aparát nezkonstruovala.

V plurálu je tedy rys zdvořilosti pro 2. osobu setřen, obsahovému rozdílu neodpovídá rozdíl jazykového významu.

V rámci exemplifikace tohoto typu asymetrie se ovšem nutně vracíme k problému, jak jsme ho postulovali v odd. 2 výše, tj. k řešení hranic (obsahové) vágnosti a (jazykové) víceznačnosti. Uvedeme zde pouze úvahy k některým z těchto jevů:

3.2.1. Pro řešení víceznačnosti reflexivní částice/zájmena *se/si* v českých konstrukcích není metajazyk českých gramatik sice jednotný, ale vystihuje všechny funkce potřebné pro řešení významových rozdílů v příkladech (13), (14), (15).⁵ u významu recipročního (*navzájem*) není ovšem v jazykové struktuře obsaženo, zda u vzájemnosti jde i o inkluzi sebe sama, nebo nikoli.⁶

- (13) Muzikanti, spisovatel a výtvarník *se* povzbuzovali širokým spektrem látek, počínaje alkoholem. (SYN2005) - (*každý sebe/navzájem*)
- (14) Prostřednictvím besed *se* pacienti informují o léčbě své choroby. (SYN2005) (*každý sebe/deagent. – jsou informováni/navzájem*)⁷
- (15) Obě země *se* obviňují, že ilegálně poskytují subvence svým výrobcům. (SYN2005) (*?každá sebe/navzájem/deagent. – jsou obviňovány*)

3.2.2. Popis jazykového významu vyžaduje dostatečně jemný metajazykový aparát pro zjištění významové distinkce, na druhé straně je ovšem třeba počítat i s jednotkami pro významy, které jsou samy o sobě neurčité vzhledem k jiným pevněji specifikovaným jednotkám. Jako příklad tohoto typu uvedeme adverbální dativ, jemuž bývá v mluvnictví připisován význam posesivní. Tuto hypotézu vyvrátil již Piřha (1971, 1992), srov. naši obměnu (16) Piřhova příkladu, kde dativu připisujeme funktor (významově poměrně vágní) volného určení (ne)prospěchu (BENefaktoru); v příkladu (17) je sice posesivní interpretace při tomto lexikálním kontextu na místě, ale jde jen o obsahovou interpretaci, významově je i tento dativ ohodnocen jako BEN. Podobné problémy nastávají ovšem i u konkurence (neobligatorního) valenčního dativu a benefaktoru, tam by však mohlo jít i o rozdíl významový (ADDR v (18) a BEN v (19)), význam slovesa *nést* v (19) je parafrázovatelný *pomáhal jí s nákupem*.⁸

⁵ Nerozebíráme zde jednotlivé významy teoreticky, k tomu viz Panevová (2008). Místo dříve užívaného termínu "reflexivní pasivum" používáme termín "deagentizace", viz i termín "reflexivní forma slovesná" (Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 371).

⁶ K tomu srov. náš příklad s recipročním významem uvedený jinde v bludišti na Petříně se děti vidí v zrcadlech, který nabízí velké množství obsahových interpretací podle počtu dětí a jejich postavení vzhledem k zrcadlům. Otázka, zda každé dítě vidí každé jiné dítě a (navíc) sebe, je z hlediska jazykového významu bezpředmětná.

⁷ Všechny navržené významy uvedené v závorce u (14), (15) nejsou stejně pravděpodobné; pro každý z nich však lze nalézt vhodný kontext.

⁸ V (18) a (19) zde opět předkládáme preferovaný význam, který nám podbízí dané lexikální obsazení. Strukturně jde opět o homonymii dativu (u slovesa *nést* jde buď o neobli-

- (16) Při koupi vánočních kaprů prodavači mohou useknout zákazníkům hlavu.
 (17) Host políbil paní domu ruku.
 (18) Syn nesl matce kufr špinavého prádla.
 (19) Cestou ze supermarketu syn nesl matce těžký nákup.

3.2.3. Zřejmým příkladem vágnosti je použití anaforických prostředků pro vyjádření intravětné i intervětné koreference. Ve větě (20) může být konatelem odvozu (podle kontextu apod.) jeden nebo druhý z jmenovaných, nebo dokonce někdo, o němž byla řeč v předchozím kontextu, žádné pravidlo české gramatiky nám neumožňuje tuto nejasnost odstranit. Ve větách (21), (22) však znalost pravidel české gramatiky o užití infinitivu po slovesech „kontroly“ (pro češtinu viz Panevová, 1996) jednoznačně určuje, že po slovese *hodlat* bude jeho konatel/nositel tím, kdo vykoná odvoz, kdežto po slovese *nařídít* je vykonavatelem děje v infinitivu adresát nařízení. Seznam sloves s těmito vlastnostmi je konečný a může být empiricky zjištěn (bohatou exemplifikaci lze pro češtinu nalézt u Svobody, 1962; Panevové, 1996).

- (20) Martini se dohodl s Pavlem, že (Sbi/j/ex) odveze dědečka na nádraží. (*Martin/Pavel/ někdo další (ex), známý z kontextu*)
 (21) Martini hodlal (Sbi) odvézt dědečka na nádraží.
 (22) Martini nařídil Pavlovi (Sbj) odvézt dědečka na nádraží.

Jednoznačnost pravidel určujících jednoznačnost koreference mezi členem řídicí predikace (kontrolorem) a (nevyjádřeným) subjektem infinitivu narušuje existence třídy sloves nevelké rozsahem, ale zajímavé co do vlastností. Jsou to slovesa, která mají dvojitou možnost kontroly/koreference, a to ACT(or) – Subjekt a ADR(esát) – Subjekt;⁹ v češtině tuto vlastnost mají slovesa *slíbit*, *nabídnout*, *odepřít*, *odmítnout*.¹⁰

- (23) ... pošmistr, mu velkoryse nabídl (Sb_i) přenechat kohouta. (SYN2005)
 (24) (*Gen.ACT*) Bylo mi nabídnuto (Sb_i) napsat úvod k návodu na dietu. (SYN2005)
 (25) Včera telefonicky nabídla Chytilová, Vaculíková (Sb_{i/j}) natočit film podle Chlapce. (SYN 2005)

Zatímco ve větách (23), (24) na základě obsahových vztahů jeden z významů (jeden typ koreference) eliminujeme bez problémů (v (23) nejde o ADR – Sb, v (24) o něj nejspíše jde), pro výběr pravděpodobné interpretace věty (25) potřebujeme znalost reálií (*Chytilová točí, Vaculík píše*). Věta (25) jako taková a s ní i věty (23), (24) a další infinitivní konstrukce po jmenovaných slovesech zůstávají (strukturně) homonymní. Ostatně stačí do věty (24) vsunout určení konatele a koreference může být i jiná, viz (24'), situace je co do možnos-

gatorního adresáta, nebo o benefaktor).

⁹ V bohaté literatuře o kontrole se užívá pro tento typ termín "control shift" (Landau, 2000, s. 23).

¹⁰ Nemůžeme zaručit, že předložený čtyřprvkový seznam je konečný.

tí koreference stejná jako v (25) až na to, že o účastnících dějů máme méně informací než o veřejně známých lidech:

(24') Bylo mi nabídnuto známou dietoložkou_i (Sb_{i/j}) napsat úvod k návodům na dietu.

Prozkoumali jsme z tohoto hlediska nevelký vzorek materiálu z korpusu SYN2005 pro sloveso *nabídnout*; poměr možných kontrolorů v 24 dokladech je vyjádřen vztahem

ACT : ADDR = 14 : 10.

Také u subjektového infinitivu lze stanovit, které členy se účastní vztahu koreference, tj. jsou spojeny vztahem kontroly, ale i tady vznikají víceznačnosti narušující jednoznačnost fungování těchto pravidel. V (26) je zjevným kontrolorem předložková skupina *pro + Akuz.* Landau (2000, s. 34) cituje Kawasakiho příklad, kde tomu tak není (27). V českém příkladu (26) je zřejmé, že *takoví lidé* (jako kontrolor infinitivu) *mají zůstat ve vězení*, příklad (28) lze buď chápat analogicky jako (26) (*je to Rusko* jako konatel, *kdo má odvrhnout imperiální pohled*), nebo konatel, *kteřý má tento pohled odvrhnout*, je všeobecný, nespecifikovaný, a děj se stane ve prospěch Ruska (jako Benefaktoru). Ve větě (29) jde o analogickou víceznačnost jako ve větě (28).

(26) Pro takové lidi je lepší zůstat ve vězení. (SYN2006PUB)

(27) It is dangerous for babies to smoke around them. (Landau, 2000, příklad (18a), s. 34)

(28) Pro Rusko by bylo podle něj dobré odvrhnout imperiální pohled na okolní svět. (SYN2006 PUB)

(29) Pro státní instituce bylo přinejmenším neférově zadlužený podnik prodat. (SYN2006PUB – obměna)

Přestože se mnozí autoři pokoušejí o typologii kontroly (např. s rozlišením kontroly exhaustivní, parciální, rozpolcené („split control“), viz např. Landau, 2000, s. 53), typ exemplifikovaný zde příklady (30), (31), (32) není v tomto paradigmatu explicitně zmíněn. Možná to má i své dobré důvody:¹¹ V těchto větách je z obsahu zřejmé, že konatel slovesa *slíbit* nebude děj vyjádřený infinitivem vykonávat přímo/osobně. Podmět infinitivu by bylo možno vykládat jako všeobecný (v Landauově terminologii arbitrární), ale vztah mezi slibujícím konatelem a všeobecným vykonavatelem slibu je obsahový. V jazykové stylizaci „kontrolor“ bere na sebe zodpovědnost za vykonání děje a stává se tak i sémanticky jeho konatelem.

(30) Vláda slíbila postavit v Kolíně tisíc bytů. (SYN2005)

(31) Jeho konkurenti z ODS i on slibuje vybudovat dálnici z Brna až do slovenského Trenčína. (SYN2005)

(32) i Putin slíbil snížit počet jaderných hlavíc. (SYN2005)

¹¹ I když mezi jinými typy kontroly v Landauově třídění vidíme spíš vztahy obsahové než významové a syntaktické.

3.2.4. Také valenční rámce u skupiny sloves dicendi a sentiendi mají spojitost s problémem koreference: Vzniká otázka, zda slovesa jako *říkat*, *vyprávět*, *sdělovat* apod. jsou trojargumentová nebo zda mají argumenty čtyři (podrobněji k tomu viz Daneš - Hlavsa - Kořenský, 1980, a nově Kettnerová, 2009). Hypotéza předpokládající jejich trojargumentovost¹² je založena na myšlence (povrchového) rozštěpení aktantu na základě (nutné) koreference (mezi Patientem a Efektem), jako je tomu v (33). Kettnerová (op.c.) přesvědčivě prokázala, že koreference není nutná, že stačí i jiné, daleko volnější obsahové souvislosti (vyžadující od posluchače znalost světa), srov. (34) – (37). Důsledkem těchto zjištění je postulování valenčního rámce o 4 pozicích (vedle ACT a ADDR je to PAT a EFF) pro slovesa v (33) – (36), o 3 pozicích pro jiná slovesa (jako v (37) – ACT PAT EFF):

- (33) Sdělil nám o své dceři, že se bude vdávat. (= Sdělil nám, že se jeho dcera bude vdávat)
 (34) ... dokonce se mi podařilo složit jelena, o kterém ženské při zalesňování říkaly, že parohy by neměly viset na fořtovně. (SYN2000).
 (35) Mozart by teď v plném slova smyslu mohl říci i o anglickém publiku, že „moji Londýňané“ mi rozumějí. (SYN2000)
 (36) Chtěl jsem vám o ní říci, že by bylo krásné, kdyby zemřela. (příklad (48) Kettnerové, op. c., s. 171 ze SYN2005)
 (37) Poprvé a naposled jsem tam slyšel o jeho dětství, že děda padl hned na začátku světové války. (SYN2005)

4 Shrnutí

Jsme si vědomi, že podáváme jen dílčí přehled problémů spojených s hranicí obsahu a významu a předkládáme prisma, jak naznačenou problematiku chápeme. Jsou to empirická pozorování nashromážděná za léta snahy o popis jazykového významu na základě asymetrického dualismu forem a funkcí. Nepodáváme tu řešení komplexní, ale jen metodologický směr úvah a argumentů, jichž jsme při řešení jednotlivých případů užívali a jaká je třeba při lingvistické práci zvažovat. Je pochopitelné, že tu lingvistika při řešení komplikovanějších případů očekává výraznější pomoc od logiků.

LITERATURA

- BAR-HILLEL, Y. (1970): Argumentation in Pragmatic Languages. In: Y. Bar-Hillel (ed.), *Aspects of Language*. Jerusalem, s. 206–221.
 DANEŠ, F. (1974): K struktuře slovesných významů. In: *Jazykovedné štúdie XII (Peciarov zborník)*. Bratislava: Veda, s. 142–152.

¹² U části sloves s touto problematikou jde o otázku, zda je sloveso troj- nebo dvojargumentové (jako *slyšet* v příkladu (37)). Detailní rozbor bez tohoto zjednodušení rozlišující, zda sloveso má nebo nemá ve valenčním rámci ADDR, podává Kettnerová (2009).

- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. – KOŘENSKÝ, J. (1980): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- DOKULIL, M. – DANEŠ, F. (1958): K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 231–246.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HJEMSLEV, L. (1943): *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*. Copenhagen: University Copenhagen. Český překlad F. Čermáka, *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia, 1982.
- CHOMSKY, N. (1957): *Syntactic structures*. Mouton: The Hague. Český překlad Z. Hlavsy, *Syntaktické struktury*. Praha: Academia, 1966.
- KARCEVSKIJ, S. (1929): Du dualisme asymétrique du signe linguistique. In: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 1, s. 88–93. Český překlad A. Bémové in: *Principy strukturní syntaxe I* (1974). Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 26–30.
- KETTNEROVÁ, V. (2009): Konstrukce s rozpadem tématu a dikta. *Slovo a slovesnost*, 70, s. 163–174.
- LAKOFF, R. (1970): Tense and Its Relations to Participants. *Language*, 46, s. 838–849.
- LANDAU, I. (2000): *Elements of Control*. Dordrecht: Kluwer.
- LOPATKOVÁ, M. (2003): *O homonymii předložkových skupin v češtině (Co umí počítat?)*. Praha: Karolinum.
- MATHESIUS, V. (1982): Řeč a sloh. In: *Jazyk, kultura, slovesnost*. Praha: Odeon, s. 92–146.
- MATHESIUS, V. (1947): O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, s. 195–202.
- PANEVOVÁ, J. (1981): K otázkám homonymie a neutralizace ve stavbě věty. In: *Jazykovědné štúdie* 16. Bratislava: Veda, s. 85–89.
- PANEVOVÁ, J. (1996): More Remarks on Control. In: *Prague Linguistic Circle Papers*, Vol. 2, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins Publ. House, s. 101–120.
- PANEVOVÁ, J. (2008): Problémy se slovanským reflexivem. In: *Česká slavistika*. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů, Ochrid 10. – 16. 9. 2008. *Slavia* 77, s. 153–163.
- PANEVOVÁ, J. (2009): Honorifika v češtině (České vykání – teorie a korpusová data). *Južnoslovenski filolog*, 65, s. 101–108.
- PEREGRIN, J. (1999): *Význam a struktura*. Praha: Oikoymenh.
- PIŤHA, P. (1971): Existuje dativ posesivní? *Slovo a slovesnost*, 32, s. 301–312.
- PIŤHA, P. (1992): *Posesivní vztah v češtině*. Praha: AVED.
- POLDAUF, I. (1964): Souhrnný pohled na vid v nové češtině. *Slovo a slovesnost*, 25, s. 46–56.
- SAUSSURE de, F. (1916): *Cours de linguistique générale* (Ch. Bally, A. Sechehaye, eds.). Lausanne-Paris: Payot. Český překlad F. Čermáka, *Kurs obecné lingvistiky*, Praha: Odeon, 1989.

SGALL, P. (1994): Meaning, reference and discourse patterns. In: P. L. Luelsdorff (ed.), *The Prague School of Structural and Functional Linguistics*: Amsterdam/Philadelphia: Benjamins Publ. House, s. 277–309.

SGALL, P. (2006): *Language in its multifarious aspects*. Praha: Karolinum.

SGALL, P. (v tisku): Význam a obsah. In: *Užívání a prožívání jazyka*. Praha: Karolinum.

SGALL, P. – PANEVOVÁ, J. (1976): Obsah, význam a gramatika se sémantickou bází. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 14–25.

SVOBODA, K. (1962): *Infinitiv v současné spisovné češtině*. Praha: Academia.

GRANTOVÁ PODPORA

Tento příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GA CR 405/09/0278, GA CR P406/10/0875 a VZ MSM 0021620838.